

УДК 316.74

Ахновська І.О., к.е.н., доцент Донецького національного університету імені Василя Стуса

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто державні та ринкові механізми регулювання ринку освітніх послуг. Проаналізовано основні тенденції на ринку освіти України, визначено основні проблеми. Основною функцією освіти є надання відповідних освітніх послуг, що, в свою чергу, створить унікальний трудовий ресурс відповідної спеціалізації. Тому вивчення питань, пов'язаних із розробкою та впровадженням нових систем або технологій, робить дослідження актуальним. В статті охарактеризовано сучасний стан освіти та сформульовані рекомендації щодо вдосконалення її якості. Визначено місце регулювання серед основних функцій управління системою освіти. Розкрито необхідність удосконалення фінансування освіти на основі поєднання державних і приватних ресурсів. Наведені практики поєднання ринкових і державних механізмів регулювання. Визначено, що напрями і динаміка розвитку системи освіти у кожній країні визначаються державною регуляторною політикою, конкретними пріоритетами і цілями, які повинні бути пов'язані з освітою в сім'ї.

Ключові слова: освіта, ринок освіти, якість освітніх послуг, освітні послуги, система освіти в Україні.

Рис. 6, Табл. 3, Літ. 10.

Ахновская И.А.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены государственные и рыночные механизмы регулирования рынка образовательных услуг. Проанализированы основные тенденции на рынке образования Украины, определены основные проблемы. Основной функцией образования является предоставление соответствующих образовательных услуг, что, в свою очередь, создаст уникальный трудовой ресурс соответствующей специализации. Поэтому изучение вопросов, связанных с разработкой и внедрением новых систем или технологий, делает исследование актуальным. В статье охарактеризовано современное состояние образования и сформулированы рекомендации по совершенствованию качества образования. Определено место регулирования среди основных функций управления системой образования. Раскрыта необходимость совершенствования финансирования образования на основе сочетания государственных и частных ресурсов. Приведены практики сочетания рыночных и государственных механизмов регулирования. Определено, что направления и динамика развития системы образования в каждой стране определяются государственной регуляторной политикой, конкретными пріоритетами и целями, которые должны быть связаны с образованием в семье.

Ключевые слова: образование, рынок образования, качество образовательных услуг, образовательные услуги, система образования в Украине.

I. Akhnovska

TRENDS IN THE EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN UKRAINE

There are considered the state and the market mechanisms of regulation of the education market in the article. The basic trends in the education market of Ukraine are considered and studied the problems of its operation investigated. The main function of education is to produce appropriate educational services, which in turn will create a unique

labor resource of relevant specialization. Therefore, the study of issues related to the development and implementation of new systems or technology makes learning relevant. The current state of education is characterized and recommendations for its improvement are formulated. There are considered the place regulation of the main functions of management education system. There are revealed the need to improve education funding through a combination of public and private resources. There are the existing practices and the market value of government regulatory mechanisms. There are considered determined that the trends and dynamics of the education system in each country are determined by state regulatory policy, priorities and specific objectives, which in turn should be connected with the family education.

Key words: education, education market, quality of educational services, educational services, system of education in Ukraine.

Постановка проблеми. Одним із головних ресурсів сучасного суспільства є освіта. Сьогодні все більш наявними стають значні зрушення в соціально-економічному устрої суспільства; цим зрушенням притаманний якісно відмінний характер від усіх попередніх суспільних змін. Їх основний зміст полягає у безпрецедентному в масштабах історії людського розвитку збільшенні значення та ролі знань, а також людини, як основного імперативу та цілі економічного та суспільного розвитку. Через це надзвичайної актуальності набувають дослідження саме тих сфер, в яких відбувається відтворення і розвиток людини та знань, тобто, насамперед – освіти.

Актуальність проблеми освіти в різних областях людського знання пов'язана з такими сучасними тенденціями світового суспільного розвитку, як інтенсивна зміна традиційних моделей навчання, створення альтернативних навчальних закладів, а також з орієнтацією української освітньої політики на інтеграцію в європейський освітній простір, демократизацію та вільний вибір програм навчання й освіти, створення системи безперервної освіти, її гуманізацію, гуманітаризацію, інформатизацію і комп'ютеризацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує безліч наукових освітянських розробок у педагогічній науці. Так, теоретико-методичні основи позашкільної освіти досліджували й розробляли у своїх педагогічних працях Л. Балясна, О. Биковська, В. Вербицький, Б. Кобзар, Г. Ковганич, М. Коваль, О. Литовченко, В. Мадзігон, І. Мельникова, Г. Пустовіт, О. Семенов, А. Сиротенко, Т. Сущенко та ін. Значення і роль інформації в освіті постмодерного «суспільства знань» досліджені у працях З. Баумана, Д. Белла, П. Друкера, А. Турена, Е. Тоффлера, В. Колесова, Л. Мікешіної, А. Ракитова. Проблема трансформацій просторовості інформаційного суспільства розглянута у роботах А. Гальчинського, Л. Мяснікової, Н. Носова, В. Розіна, С. Хоружого. Дослідженням ринку освіти займалися такі відомі вчені-економісти, як О. Мартякова, С. Снігова, А. Румянцев, В. Шевчук, С. Благодетелева-Вовк та інші.

Однак, спостерігається явна недостатність науково-теоретичних узагальнень, необхідність подальшої розробки науково-методичних елементів, спрямованих на практичне вирішення завдань підвищення якості освіти в сучасних умовах через такі проблеми:

1) Комплексність та масштабність освіти як суспільного феномену неминує призводить до фрагментування її дослідження; аналіз виключно різних сторін об'єкту без усвідомлення внутрішніх взаємозв'язків та діалектики не призводить до осягнення його як цілісності. Через це в сучасних умовах особлива роль має бути

відведена спробам гармонізації досліджень у сфері освіти та пошуку шляхів цілісного теоретичного відтворення освіти як комплексної суспільної категорії.

2) У світі відбуваються інформаційні, соціальні та інші зміни, які піднімають освіту на новий рівень і вимагають адекватних змін у системі її організації. Трансформація освіти призводить до її кризи, сутність якої полягає в невідповідності освітніх систем перспективам цивілізаційного розвитку. Подолання цієї кризи можливе за рахунок створення інноваційно відкритої, індивідуально орієнтованої освіти, моделі якої були б пристосовані до сучасного суспільства.

3) Віртуалізація освіти може приводити до виникнення позатериторіальних центрів продукування знань, осередків теоретично-творчого мислення, що змінюватиме систему ціннісних орієнтацій. Отож, саме в цей час людство повинно бути готовим для навчання «суспільства Інтернету».

4) Сьогодні все більший розвиток отримує сімейна освіта. В сучасній науці, зокрема, в наукових працях з економіки, сімейна освіта практично не розглядається. Крім того, як свідчить проведене в результаті досліджування опитування, більшість респондентів вважають традиційну освіту окремою ланкою освітнього процесу і взагалі не пов'язують традиційну (шкільну) освіту з сімейною. Майже в усіх країнах світу набувають поширення такі форми сімейної освіти, як хоумскулінг та анскулінг, які призводять до низки питань у багатьох українських респондентів. Отож, доконче потрібна сімейна освітня грамотність для батьків та суспільства взагалі.

5) Додаючи впевненості людям у здатності творити та змінювати світ, освіта підвищує можливості населення для досягнення своїх цілей. Відтак стає важливим, щоб Україна зосередила свою увагу на бізнес-освіті, оскільки вона сприяє стабільному, ефективному економічному зростанню і зміцненню конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

Метою статті є розробка рекомендацій щодо підвищення якості освіти на основі виявлення тенденцій розвитку ринку освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу статті з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Освіта як процес і результат оволодіння системою знань, пізнавальних умінь і навичок, а також формування на їхній основі світогляду, моральних і інших якостей особистості різнобічно й історично різнопланово досліджувалась у науці (табл.1).

Таблиця 1

Дослідження проблем освіти за історичними періодами розвитку людства

Історичний період	Вчені, що займалися розгляданням проблем освіти
<i>Філософський погляд на освіту</i>	
Давня Греція	Аристотель, Платон, Сократ
Давній Рим	Сенека, Цицерон
Середньовіччя	П'єр Абеляр, Фома Аквінський
Відродження (гуманізм)	У. фон Гутт, М. Монтень, Е. Роттердамський
Епоха Просвітлення	Д. Лок, В. фон Гумбольдт
Класична німецька філософія	І. Кант, А. Шопенгауер, І.Г. Фіхте, Г.В.Ф. Гегель
Сучасність	Х. Арендт, Х. Ортега-і-Гасет, М. Полані, М. Хайдегер, К. Ясперс, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Д. Д'юї, Г. Спенсер, Ф. Кумбс
<i>Дослідження проблем освіти в економічній теорії</i>	
Історичні корені дослідження освіти	У. Петі, А. Сміт
Участь освіти у формуванні вартості робочої сили	К. Маркс

Продовження таблиці 3

Неокласицизм: концепції людського капіталу	Г. Бекер, Дж. Мінсер, Т. Шульц
Неокласицизм: виробнича функція освіти	У. Дойл, Д. Монк, Дж. Феріс
Інституціоналізм	Д. Норт, Т. Веблен, П. Дракер, Ф. Тейлор
Сучасність (теорія знання)	П.Девід, Г. Саймон, Д. Форє

Розвиток системи освіти в Україні в контексті загальноєвропейських і світових інтеграційних процесів зумовлює необхідність оновлення діяльності всіх освітніх ланок, зокрема дошкільної, так само, як і початкової, середньої чи вищої, адже глобалізаційні тенденції сьогодні ставлять перед випускниками кожної з них більш високі вимоги до особистісного інтелектуального розвитку.

На поверхні життя суспільства освіта постає як умовна взаємообумовлена єдність двох блоків – економічного та неекономічного. Економічна функція освіти, з одного боку, полягає в відтворенні знань та робочої сили, з іншого – в наданні суспільству специфічного продукту – освітніх послуг. Неекономічний блок є складною сукупністю елементів духовного, ментального, культурного характеру, що направлені на відтворення духовно-ментальної матриці суспільства. Освіта, таким чином, з одного боку, є сферою формування комплексної особистості у всій сукупності її духовних, культурних, ментальних особливостей та з певним набором знань, умінь, навичок, з іншого – засобом відтворення цінностей, спрямованих на формування у членів суспільства загальних уявлень щодо правильних цілей та векторів розвитку людської діяльності. Зазначене вище дозволяє визначити освіту як сферу комплексного відтворення та розвитку людини і соціально-економічного устрою суспільства [1].

Досвід економічно розвинутих країн світу свідчить, що більша частка їхнього багатства та міцність економічних систем визначаються внеском високоосвіченого, підприємливого та мобільного населення. Тому для забезпечення динаміки соціально-економічного розвитку цих країн значна увага приділяється інвестиціям у національні системи освіти. В Україні частка інвестиційних надходжень в освіту у загальній сумі інвестицій протягом останнього десятиріччя суттєво не змінювалася і перебувала приблизно на рівні 1 %. Вона у 40 разів менша за частку інвестування в промисловість (рис.1).

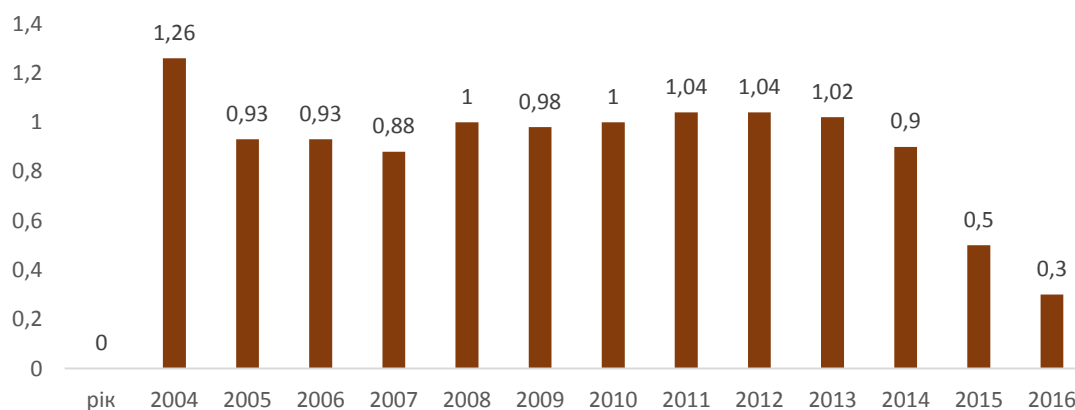

Рис. 1. Динаміка інвестицій в освіту в Україні в 2004-І кв.2016 рр., у % до загального обсягу (за даними Держкомстату України) [2]

Крім того, спостерігається суттєве зниження цієї частки в останні роки. Кінцеві витрати домогосподарств на освіту також зменшуються (рис. 2).

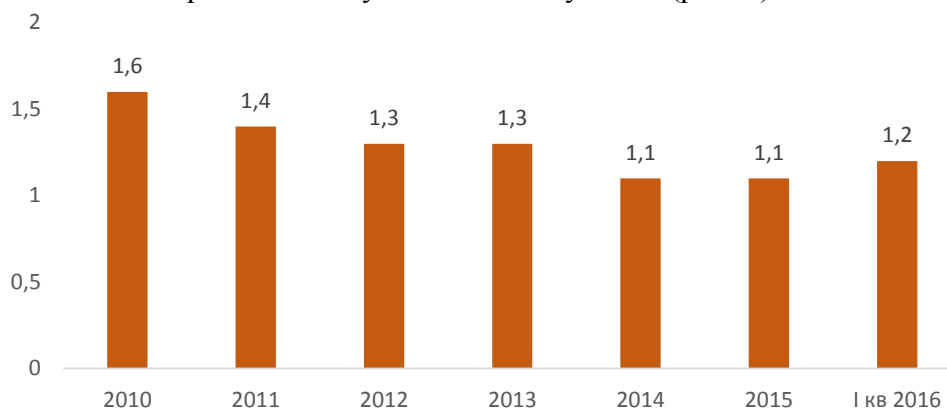

Рис. 2. Кінцеві споживчі витрати домогосподарств на освіту, у % до загального обсягу (за даними Держкомстату України) [2]

У структурі видатків і Державного, і Зведеного бюджету України частка видатків на освіту істотно зменшується (табл. 2).

Традиційно державне фінансування освітніх послуг в Україні залишається основним джерелом. Інвестиції в освіту посідають друге місце в структурі соціальних видатків українського бюджету.

Якщо в 2000 р. на фінансування освіти було спрямовано 7 млрд. грн. (12 % сукупних видатків Зведеного бюджету), то в 2008 р. – вже 60 млрд. грн. (відповідно 19,7 %), а в 2009 р. – 47,6 млрд. грн. (21,9 %), однак з 2010 року маємо спадну тенденцію зміни цього показника.

Таблиця 2

Динаміка основних відносних фінансових й економічних показників видатків на освіту в Україні за 2011-2015 рр., % [3]

Показники	2011	2012	2013	2014	2015
Частка видатків на освіту у структурі видатків Зведеного бюджету України	20,7	20,6	20,9	19,1	16,8
Частка видатків на освіту у структурі видатків Державного бюджету України	8,2	7,6	7,7	6,7	5,2
Частка видатків на освіту у структурі видатків місцевих бюджетів	32,5	31,7	33,8	31,7	30,0
Частка видатків Зведеного бюджету на освіту у ВВП	6,6	7,2	7,3	6,3	5,8
Частка видатків Державного бюджету на освіту у ВВП	25,6	28,0	27,7	27,1	29,1
Частка капітальних видатків зведеного бюджету на освіту у структурі капітальних видатків в Україні	1,3	1,3	1,1	1,2	2,1

Серед проблем, які характеризують сьогоденну ситуацію у сфері інвестицій в освіту, можна виділити відносну неефективність механізму державного фінансування системи освіти. Незважаючи на збільшення державних видатків (з 4,2 % ВВП у 2000 р.

до 7,3 % ВВП у 2013 р., тоді як у розвинутих країнах – у середньому 5 % ВВП), ефективність використання цих коштів залишається вкрай низькою.

Таблиця 3

Відносні показники фінансування освіти в країнах світу у 2013 р., % [3]

<i>Країна</i>	<i>Частка витрат на освіту у структурі сукупних державних витрат</i>	<i>Частка сукупних державних витрат у ВВП</i>	<i>Частка державних витрат на освіту у ВВП</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Австралія	13,8	34,5	4,7
Австрія	9,9	50,9	5,0
Бельгія	10,4	55,6	5,8
Бразилія	16,1	34,4	5,5
Великобританія	12,1	45,4	5,5
Данія	12,8	56,5	7,2
Естонія	11,7	38,3	4,5
Ізраїль	11,5	41,5	4,8
Ірландія	13,2	39,5	5,2
Ісландія	13,5	44,2	6,0
Іспанія	8,2	45,1	3,7
Італія	7,3	21,1	3,7
Канада	12,4	37,2	4,6
Корея	12,8	31,8	4,1
Латвія	11,1	36,9	4,1
Литва	11,3	35,3	4,0
Мексика	17,3	26,2	4,5
Нідерланди	11,3	46,4	5,2
Німеччина	9,5	44,5	4,2
Нова Зеландія	18,4	31,1	5,7
Норвегія	13,0	55,9	7,3
Польща	10,3	42,4	4,4
Португалія	9,6	49,9	4,8
Словаччина	8,7	41,0	3,6
Словенія	7,5	60,3	4,5
США	12,2	39,6	4,8
Угорщина	6,8	49,4	3,3
Фінляндія	10,5	57,5	6,0
Франція	8,4	57,0	4,8
Чехія	8,0	42,6	3,4
Чилі	15,4	24,0	3,7
Швейцарія	14,9	32,3	4,8
Швеція	11,2	52,4	5,9
Японія	8,1	42,7	3,5
Україна:			
За державним бюджетом	7,7	27,7	27,7
За зведеним бюджетом	20,9	34,8	7,3

Довготривала структурна криза в Україні призвела до значного впливу висококваліфікованих кадрів за кордон, що суттєво знекровило економіку. За підрахунками західних вчених, еміграція одного висококваліфікованого фахівця рівнозначна вкладанню в економіку обраної ним держави 1 млн. дол. За різними оцінками в 90-х роках ХХ ст. Україна втратила до 15-20% свого інтелектуального потенціалу. За роки реформування вітчизняної економіки за межі країни виїхало 30% учених вищої кваліфікації та працездатного віку. Зрозуміло, що в нинішній ситуації досягти радикальних зрушень в економіці без великих фінансових ресурсів не можливо. Адже тільки для зміни структури національної економіки на 1% потрібні капіталовкладення еквівалентні 2-3% ВВП держави [4]. Розуміючи необхідність інвестування в освіту, науку і техніку, в Україні починаючи з 2008 р. обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за рахунок держбюджету збільшився на 12,9%.

Спостерігається також зменшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів (рис. 3).

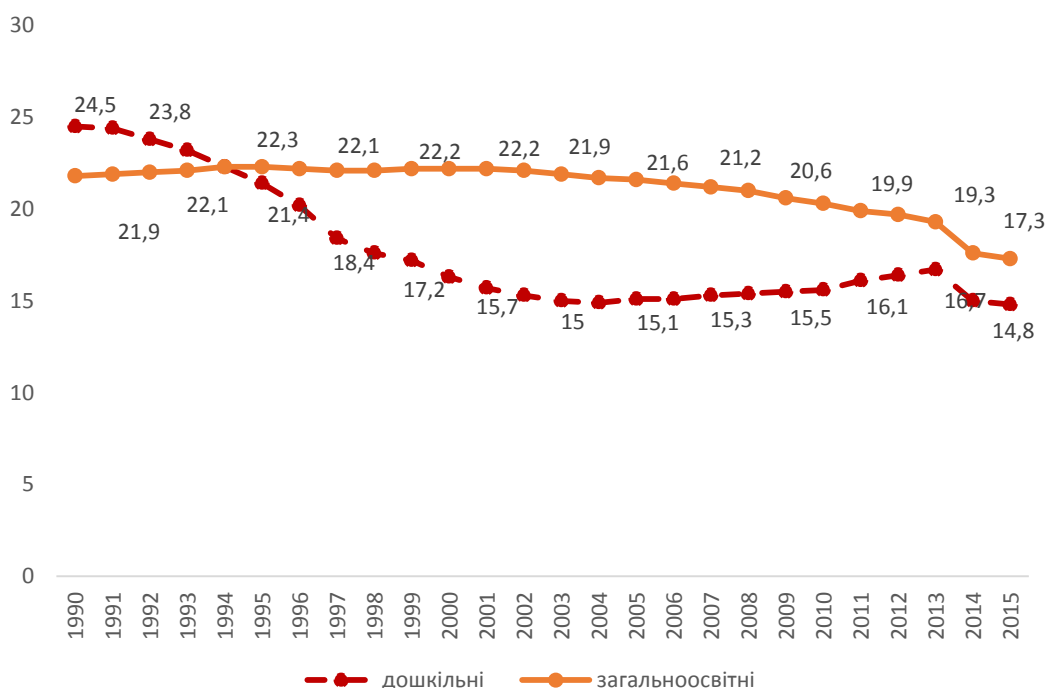

Рис. 3. Динаміка дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів України у 1990-2015 рр., тис. (за даними Держкомстату України) [2]

Так, якщо в 1990 році діяло 21,8 тис. шкіл, ліцеїв, гімназій тощо, у 2000 році – 22,2 тис., то в 2015 р. – 17,3 тис. Стосовно дошкільних навчальних закладів: найменший їх рівень було зафіксовано в 2004 році – 14,9 тис., але сьогодні, тобто на кінець 2015 року спостерігаємо ще меншу кількість – 14,8 тис.

Зменшується також як кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, так і кількість учителів. Так, якщо в 1990 році в загальноосвітніх навчальних закладах 537 тис. учителів навчали 7132 тис. учнів, то в 2015 році 444 тис. учителів навчали 3783 тис. учнів. У 1990 році на 1 вчителя припадало 13,28 учнів, у 2015 році – 8,52 (рис. 4).

Рис. 4. Кількість учнів у розрахунку на 1 вчителя в Україні, осіб (розраховано за даними Держкомстату України) [2]

Як свідчить проведений аналіз, у багатьох країнах світу існує підтримка дошкільної освіти, спрямована на максимальне охоплення дошкільними закладами всіх дітей відповідного віку. Так, у Франції діють так звані материнські школи для дітей дошкільного віку, які відвідують виключно всі діти. У США сучасна освітня політика базується на таких нормативно-правових актах, як Закон «Жодної дитини поза увагою», «План від 0 до 5», «Програма Хед Старт»; створено Президентську раду дошкільної освіти з метою покращення співробітництва між федеральним урядом країни та управліннями кожного штату, органами місцевого самоврядування. Згідно із програмами дошкільної освіти складаються курікулуми - навчальні плани, які окреслюють принципи організації педагогічного процесу в американських дошкільних закладах [5].

В Україні у 1990 році 57 % дітей дошкільного віку відвідували навчальні заклади, у 1997-1998 рр. дошкільними навчальними закладами було охоплено лише 38 % дітей, в останні роки ця цифра збільшилася до 55 % (рис. 5).

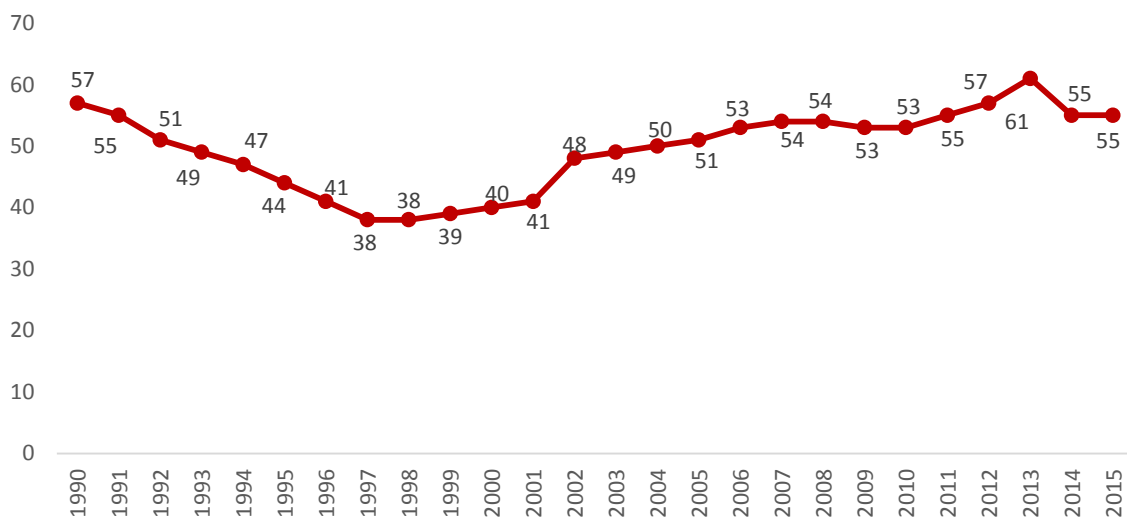

Рис. 5. Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами в Україні, % до кількості дітей відповідного віку [2]

Слід наголосити, що в Україні широкого поширення набули позашкільні навчальні заклади, які включають навчання та дозвілля як дітей дошкільного віку, так і школярів. Ретельний аналіз діяльності таких закладів дозволив класифікувати їх за такими ознаками: 1) за джерелом фінансування: державні, приватні, громадські, сімейні; 2) за часом перебування дитини: повний робочий день, протягом кількох годин; 3) за формою і метою організації: центр догляду за дитиною; сімейний центр;

навчання за спеціалізацією; універсальні); 4) за віком: без вікових обмежень; для дітей дошкільного віку; для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку; для дітей молодшого шкільного віку; для дітей молодшого та середнього шкільного віку; для підлітків; для підлітків та дорослих.

Аналіз літературних джерел з даної проблематики [6-10] дозволяє виділити наступні основні тенденції розвитку національного ринку освітніх послуг (рис. 6).

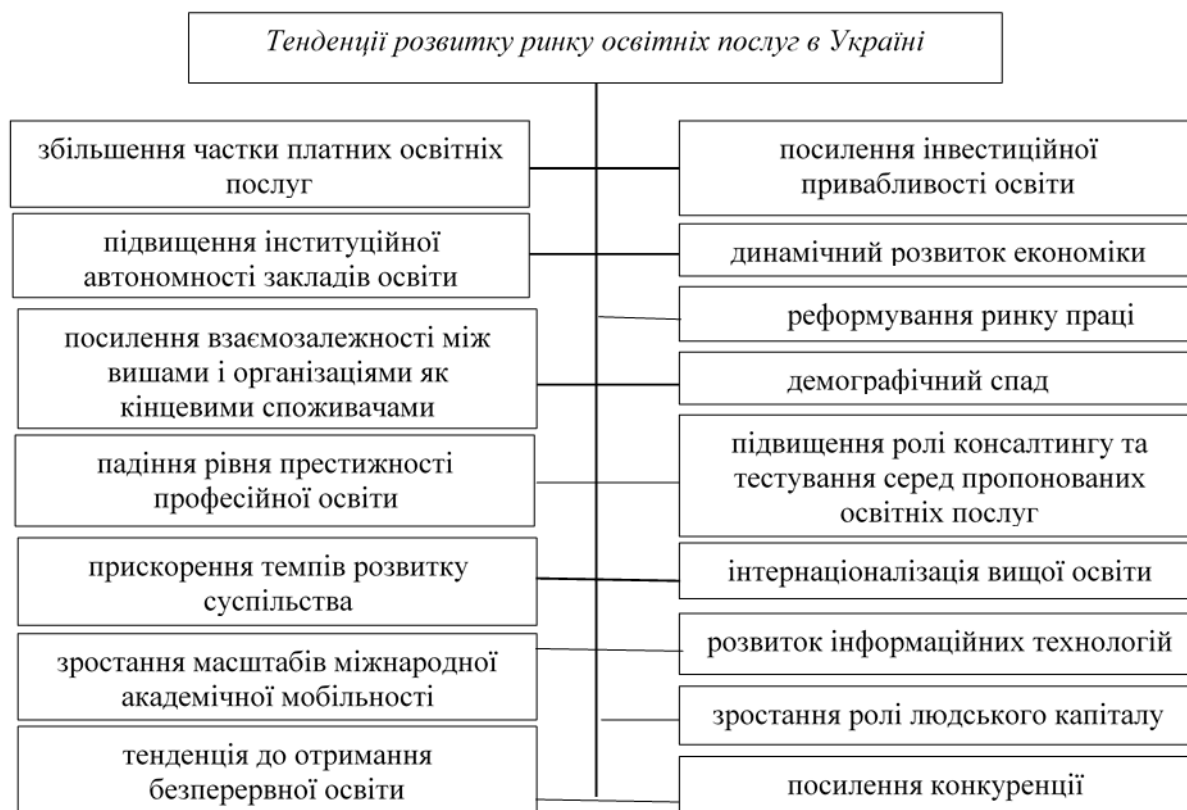

Рис. 6. Тенденції розвитку ринку освітніх послуг в Україні

З метою підвищення якості освіти необхідна низка заходів, яку для зручності розподілимо на окремі рівні:

1. На державному рівні:

1.1) гармонізація системи освіти (координація вимог до знань учнів); підвищення ефективності системи освіти на основі зміни цілей і завдань освіти; її модернізації; перебудови системи керівництва; широкого впровадження інновацій у зміст навчального процесу;

1.2) інтеграція системи освіти в Європейський простір (створення спільних навчальних закладів, розробка спільних навчальних програм, створення спільних дослідницьких інститутів, координація наукових досліджень і використання їхніх результатів);

1.3) послідовний розвиток державної системи дошкільної освіти, що забезпечує всім дітям рівні можливості в отриманні освітніх послуг незалежно від соціального статусу, національності, вікових, статевих та фізіолого-психологічних особливостей;

1.4) створення умов для проведення наукових досліджень у всіх формах сімейної освіти – загальноосвітніх закладах, закладах дошкільної та позашкільної освіти, в сім'ї – як важливішої ланки сімейної освіти;

1.5) підвищення статусу вихователів та вчителів, покращення їхнього фінансового забезпечення; підвищення рівня мотивації та підтримка вчительських і виховательських ініціатив;

1.6) розробка фінансового механізму соціального захисту дітей-інвалідів та дітей з малозабезпечених сімей, який передбачає фінансування їхнього навчання в альтернативних закладах освіти.

2. На регіональному рівні:

2.1) створення умов для взаємодії місцевих органів влади, громадських організацій та батьківських спільнот, проведення форумів та інших заходів для обізнаності громадян-батьків, створення інформаційного простору всіх форм сімейної освіти регіону, пошуку методів підвищення якості освіти у регіоні;

2.2) контроль за коштами, що виділяються державним та місцевим бюджетом на реалізацію регіональної освітньої політики із забезпечення якісної дошкільної та шкільної освіти;

2.3) розробка пакету нормативно-правових документів щодо отримання загальної освіти дітьми-хоумскулерами (наприклад, Пермський край Росії має таке Положення, згідно з яким батьки, які дають освіту дітям в сім'ї, мають право на компенсацію коштів, якими дитина не скористалася як учень традиційної школи);

3. На рівні дошкільних, шкіл та позашкільних навчальних закладів:

3.1) залучення до розробки змісту освітніх програм та навчальних планів закладу представників різних громад, організацій, товариств, приватних організацій, що забезпечить створення альтернативних програм освіти;

3.2) збагачення програм дошкільної освіти змістом, який формує толерантність у взаєминах з представниками різних національностей, релігійних конфесій тощо, духовність дітей дошкільного віку, сприяє їхній соціалізації;

3.3) запозичення форм, методів та засобів організації педагогічного процесу;

3.4) збагачення розвивального середовища навчальних закладів;

3.5) розширення співпраці педагогів з батьками через урізноманітнення форм роботи з ними; використання принципу відкритості в роботі (діти не можуть постійно навчатися «за закритими дверима», батьки мають право відвідувати всі відкриті уроки; якщо заклад приватний – батьки мусять знати, за що сплачують свої кошти);

3.6) посилення уваги до розвитку, виховання та навчання обдарованих дітей та дітей з особливими потребами через їх інклюзивне навчання.

4. На рівні сімей (батьків):

4.1) об'єднання у батьківські регіональні або районні спільноти з метою збору, обробки, обміну інформацією, відзивами, підручниками та навчально-методичними посібниками тощо;

4.2) організація навчально-ігрового простору дітей за принципом шкіл-парків, де роль вчителів виконували б батьки, які мають відповідну освіту (досвід, знання тощо);

4.3) створення творчого простору сімей (наприклад, проведення майстер-класів, сімейних ігор, квестів та інших заходів на відкритому просторі);

4.4) впровадження банків часу з метою взаємного обміну послугами;

4.5) активна участь у житті місцевої громади, форумах та конференціях з питань освіти та дитячого навчання.

Наведений комплекс заходів за державним, регіональним, сімейним та рівнем закладів освіти допоможе чітко сфокусуватися на нормативно-правових, економічних, технологічних та соціальних пріоритетах. І першими кроками на шляху до підвищення якості освіти в Україні можуть стати дерегуляція освіти (державний рівень), створення депозитарію ідей та проектів (регіональний рівень), і, головне – ініціація активної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу (сімейний рівень).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Титарь О.А. Факторы формирования институциональной специфики образовательной сферы Украины / О.А. Титарь // Економічний простір: Збірка наукових праць, Дніпропетровськ, ПДАБА, 2009. – Випуск 25. – С. 305-316.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Ловінська Л. Г. Визначення вартості освітніх послуг / Л.Г. Ловінська // Фінанси України. – 2017. - №2. – С. 12-26.
4. Заглинська Л.В. Економічна освіта в контексті інвестиційних процесів у галузі / Л.В. Заглинська, О.І. Лукомська // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – 2014. - Випуск 9 (52).
5. Мельник Н.І. Особливості реалізації сучасних педагогічних технологій дошкільної освіти в дошкільних закладах США / Н.І. Мельник // Вісник Черкаського університету. Сер. «Педагогічні науки». – Черкаси, 2010. – Вип. 176. – С. 100-104.
6. Семчук Ж.В. Инструментарий социально-экономического развития образовательных услуг предприятий в условиях повышенного риска в системе обеспечения высокого качества жизни / Ж.В. Семчук // Проблеми економіки. – 2016. - №2. – С. 117-122.
7. Єлісеєва О. К. Оцінка якості розвитку освітніх послуг в Україні / О.К. Єлісеєва О.К., Тарасенко Т.В. // Бізнесінформ. – 2012. - №5. – С.241-245.
8. Ольшанцева Т.О. Прогнозування тенденцій розвитку ринку освітніх послуг України / Т.О. Ольшанцева, І.Г. Брітченко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. - №3(23). – С.146-151.
9. Мудра О.В. Особливості економічного механізму регулювання взаємодії ринків освітніх послуг і праці / О.В. Мудра // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності – 2013. – Випуск 1. – С. 101-104.
10. Малюкіна А.О. Обґрунтування особливостей ринку освітніх послуг / А.О. Малюкіна // Технологический аудит и резервы производства —2014. - № 4/2(18). – С. 36-39.